

بسیج، نیروی محرک مشارکت مردمی در حل مشکلات اجتماعی

مینا ابوالحسن‌باشی^۱

چکیده

مشارکت اجتماعی به معنای حضور فعال و داوطلبانه افراد در امور جامعه برای تحقق اهداف مشترک و حل مسائل اجتماعی است. بسیج به عنوان یک نهاد مردمی با دارا بودن شبکه‌ای گسترده از پایگاه‌ها و بسیجیان در سراسر کشور می‌تواند بستر مناسبی برای جلب مشارکت مردم در حل مسائل اجتماعی فراهم کند. این پژوهش با هدف بررسی نقش بسیج به عنوان یک نهاد مردمی در افزایش مشارکت اجتماعی و حل مشکلات جامعه انجام شده است. در این تحقیق با استفاده از روش‌های کیفی و تحلیل اسنادی، راهکارهایی مانند افزایش آگاهی عمومی، توان‌مندسازی افراد، حمایت از ابتکارات مردمی، تسهیل ارتباط بین مردم و مسئولان و به‌کارگیری نیروهای جوان ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد بسیج با تقویت روحیه مشارکت و همبستگی اجتماعی می‌تواند به عنوان یک نیروی محرک در حل مسائل اجتماعی و توسعه پایدار جامعه عمل کند.

۱. کارشناسی ارشد، آموزگار اداره آموزش و پرورش خوزستان، اهواز، ایران

mina.abualhasani^۱@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۹

کلیدواژه‌ها:

مشارکت اجتماعی، مشکلات اجتماعی، سازمان‌های مردم‌نهاد، بسیج.

۱. مقدمه و بیان مسئله

مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی دو مفهوم بنیادین در جامعه‌شناسی اند که به شدت با هم ارتباط دارند. زمینه‌های مشارکت مدام در تعاملات اجتماعی شکل گرفته و دگرگون می‌شوند و بر پایه اعتماد میان افراد استوارند. این اعتماد منجر به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی می‌شود که نمود عینی آن، مشارکت عملی است. مشارکت، نقشی کلیدی در مشروعیت و مقبولیت نظام‌های سیاسی ایفا می‌کند. مقبولیت یک نظام نشان‌دهنده توافق عمومی بر مشروعیت آن است. این توافق عمومی را می‌توان با میزان مشارکت سیاسی و اجتماعی سنجید. مشارکت اجتماعی و سیاسی هم می‌تواند به عنوان مؤلفه‌ای از سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شود و هم نتیجه آن باشد (حضرتی صومعه و تنهایی حسین، ۱۳۸۸). در این پژوهش ما بر نقش بسیج به عنوان نیروی محرک مشارکت مردمی در حل مشکلات اجتماعی به عنوان مؤلفه‌ای از سرمایه اجتماعی تمرکز خواهیم کرد. پرسش اصلی تحقیق حاضر بررسی رابطه میان مشارکت اجتماعی و سیاسی با تمرکز بر نیروی بسیج در جامعه است. چرا مشارکت اجتماعی مهم است؟ عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی چیست و بسیج چگونه می‌تواند مشارکت اجتماعی را ایجاد کند و افزایش دهد؟ در این پژوهش مشارکت به عنوان متغیر وابسته و بسیج به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده است. نوع و کیفیت مشارکت اجتماعی تأثیر مستقیمی بر میزان و ابعاد سرمایه اجتماعی دارد. به عبارت دیگر هرچه مشارکت افراد داوطلبانه‌تر، فعال‌تر و آگاهانه‌تر باشد، سرمایه اجتماعی گسترده‌تر و عمیق‌تر خواهد شد. این پژوهش با هدف بررسی نقش بسیج به عنوان نیروی محرک مشارکت اجتماعی و با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مطالعه اسناد و منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بسیج به عنوان یک نهاد مردمی، با تقویت مشارکت اجتماعی، می‌تواند به افزایش سرمایه اجتماعی و در نتیجه حل مشکلات اجتماعی کمک کند.

۲. ادبیات موضوع و پیشینه

الف) مبانی نظری

۱) مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به عنوان یک پدیده چندوجهی در علوم اجتماعی، در دهه‌های اخیر توجه بسیاری

را به خود جلب کرده است. این مفهوم که به عنوان یک ساختار نامرئی اما قدرت‌مند در جامعه شناخته می‌شود، از اواسط قرن بیستم به طور جدی وارد مباحث علمی شده است. پیر بوردیو (Pier Bourdieu) جامعه‌شناس فرانسوی بر این باور است که سرمایه اجتماعی به افراد این امکان را می‌دهد تا از منابع و فرصت‌های موجود در جامعه بهره‌مند شوند. فرانس فوکویاما (Francis & Fukuyama) نیز با تأکید بر نقش ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، این مفهوم را به عنوان یک بستر اجتماعی برای همکاری و مشارکت داوطلبانه می‌داند. سرمایه اجتماعی به عنوان یک منبع ارزشمند در جامعه می‌تواند در حل مشکلات اجتماعی، تقویت انسجام ملی و توسعه پایدار نقش مؤثری ایفا کند. این مفهوم به عنوان یک کلید موفقیت در جوامع مدرن شناخته می‌شود و بسیاری از محققان بر اهمیت اندازه‌گیری و تقویت آن تأکید دارند (صالحی امیری و امیرانتخابی، ۱۳۹۲).

۲) مفهوم مشارکت

مشارکت به معنای پیوند عمیق فرد با جامعه و حضور فعال و داوطلبانه او در امور جمعی است. این فرایند سازمان‌یافته بر پایه اراده و انتخاب فرد استوار است و به شهروندان فرصت می‌دهد تا به طور مستقیم یا غیرمستقیم در شکل‌دهی زندگی اجتماعی سهیم شوند (کشتکار و حاتمی، ۱۳۹۴). فعالیت‌های داوطلبانه از ارزش‌ها و اعتقادات مشترک جامعه‌اند و هم بر فرد و هم بر نظام سیاسی تأثیر می‌گذارند. این فعالیت‌ها سرمایه اجتماعی را تقویت کرده، مشارکت را گسترش می‌دهند (پاتنام Putnam، ۱۹۹۳). همکاری و مشارکت، دو سوی یک سکه‌اند و نشان از سطح بالای سرمایه اجتماعی در یک جامعه دارند. از دیدگاه جامعه‌شناسی، مشارکت یک تعامل چندجانبه است که هم به مردم امکان می‌دهد تا در امور جامعه دخالت کنند و هم به نظام سیاسی کمک می‌کند تا به توسعه پایدار دست یابد (اخشی و گلابی، ۱۳۹۴). به عبارت دیگر نوع نظام سیاسی، نقش مهمی در تسهیل یا محدودکردن مشارکت شهروندان ایفا می‌کند.

۳) مبانی مشارکت

گائوتری (Gaoteri) یکی از پیش‌نیازهای کلیدی برای مشارکت مردمی را «ایدئشناسی مشارکت»

می‌داند. وجود چنین ایده‌شناسی به نهادینه‌شدن و پایدارشدن فرایند مشارکت در جامعه کمک شایانی می‌کند. این بعد هنجاری و ارزشی بر سایر ابعاد مشارکت نیز تأثیرگذار است. امام خمینی با ایجاد تحول در نگرش انسان ایرانی، بعد ارزشی مشارکت را در ذهن جامعه ایرانی نهادینه کرد و حس تعلق اجتماعی را در جامعه تقویت نمود. این فرایند، احساس مسئولیت و تعهد نسبت به مشارکت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن را در افراد تقویت می‌کند (کشتکار و حاتمی، ۱۳۹۴).

۴) انگیزه مشارکت

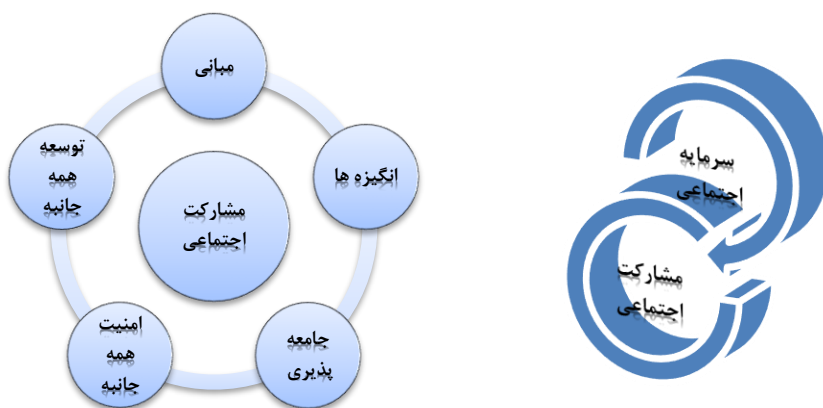
انگیزه اصلی مردم برای مشارکت نباید از روی عادت یا مصلحت شخصی باشد، بلکه باید بر پایه مشروعیت قرار گیرد. عادت به معنای الگوهای رفتاری تکراری و ناخودآگاه است که در طول زمان در جامعه شکل می‌گیرند. مشارکت صرفاً برای کسب منافع شخصی، روح وحدت و برادری را در جامعه تضعیف می‌کند. این نوع مشارکت نه تنها سرمایه اجتماعی ایجاد نمی‌کند، بلکه به دلیل فقدان صداقت و صمیمیت، به تدریج روح مشارکت را نیز از بین می‌برد. در مجموع مشارکت واقعی باید بر اساس باورها، ارزش‌ها و منافع مشترک جامعه باشد. این نوع مشارکت، پایدارتر و مؤثرتر خواهد بود و به توسعه و پیشرفت جامعه کمک می‌کند (محمدیان و یوسفی، ۱۳۹۳).

۵) نقش مشارکت

مشارکت، نیروی محرکه اصلی در حفظ، تداوم و تقویت اندیشه‌های پویا و حیات‌بخش اسلام است. مشارکت، نقش کلیدی در ایجاد نشاط اجتماعی و همبستگی میان افراد ایفا می‌کند. از دیدگاه جامعه‌شناسی، ارزش‌های حاکم بر یک جامعه، الگوهای رفتاری و عملکرد افراد را شکل می‌دهند. بدون وجود این ارزش‌ها، جامعه به سمت بی‌نظمی و آشوب سوق پیدا می‌کند. ارزش‌های مشترک، یکپارچگی اجتماعی را تضمین کرده، مانع از فروپاشی جامعه می‌شوند. مشارکت به عنوان یک ارزش اجتماعی، منجر به شکل‌گیری همبستگی اجتماعی، تقویت حس تعلق افراد به جامعه و ایجاد سرمایه اجتماعی می‌شود. بهترین راه مقابله با تهاجمات نظامی، فرهنگی و سیاسی، تقویت روحیه همکاری و مشارکت عمومی است. نهادینه‌سازی فرهنگ مشارکت و شکل‌گیری هویت جمعی،

باعث افزایش خودباوری و احساس تعلق افراد به جامعه می‌شود (اخشی و گلابی، ۱۳۹۴).

شکل شماره ۱: رابطه سرمایه با مشارکت اجتماعی - شکل شماره ۲: الگوی مشارکت اجتماعی

ب) پیشنهاد پژوهش

جدول شماره ۱: پیشنهاد پژوهش

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤال‌های اصلی	نویسنده(گان)
اشاره به مکانیزم‌های تأثیرگذار بر مشارکت مانند پاداش مشارکت، هدف مشارکت، توانایی مشارکت‌کننده و موانع مشارکت دارد. در بعد ساختاری مشارکت، فقط به نبود موانع بوروکراتیک اشاره شده است.	مشارکت‌های اجتماعی و سازمان‌های حمایتی (با تأکید بر ایران)	شکوری (۱۳۹۱)
تأثیر فضای سیاسی مناسب بر مشارکت را بررسی کرده و دموکرات‌بودن جامعه را تسهیل‌کننده مشارکت بیان نموده‌اند.	جامعه‌شناسی مشارکت	غفاری و نیازی (۱۳۹۱)
مدیریت مشارکتی را محصول انقلاب فراصنعتی	راهکار عملی افزایش	بختیاری (۱۳۹۳)

نویسنده(گان)	اهداف یا سؤال‌های اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
	مشارکت کارکنان در مدیریت	دانسته، به مشارکت کارمندان در اداره امور و تصمیم‌گیری‌ها توجه دارد.
غنی ورزنده (۱۳۹۳)	بررسی عوامل اجتماعی- فرهنگی مؤثر بر مشارکت اجتماعی زنان در شهر اصفهان	نشان داده است که استفاده افراد از رسانه‌ها، اعتماد اجتماعی و ساختار دموکراتیک خانواده‌ها باعث افزایش مشارکت زنان می‌شود.
حبیب‌زاده (۱۳۹۳)	بررسی هویت ملی و دینی جوانان و تأثیر آن بر مشارکت سیاسی و اجتماعی	بیان کرده است که برای افزایش مشارکت اجتماعی، باید هویت ملی-دینی جوانان تقویت شود. همچنین پایگاه اقتصادی و اجتماعی بالای جوانان باعث کاهش مشارکت آنها می‌شود.
گل‌شیری اصفهانی و همکاران (۱۳۹۴)	تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان بخش گندمان شهرستان بروجن	نشان داده است که انسجام اجتماعی بر مشارکت اجتماعی روستاییان تأثیر مستقیم دارد.
ناصرپور رضا کریم‌سرا (۱۳۹۳)	بررسی تأثیر اعتماد اجتماعی بر مشارکت اجتماعی با تأکید بر مشارکت در امور شهر	اعتماد بین‌شخصی، اعتماد بنیادی و اعتماد نهادی را به عنوان عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی معرفی کرده است.

ج) جمع‌بندی پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند مشارکت اجتماعی تحت تأثیر عوامل متعددی مانند فضای سیاسی، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، رفاه اقتصادی و ساختارهای نهادی قرار دارد؛ همچنین مطالعات مختلف بر نقش نهادها و سازمان‌های غیردولتی در تسهیل مشارکت اجتماعی تأکید کرده‌اند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی با رویکردی نوآورانه بوده و در چارچوب پارادایم کیفی انجام شده است. روش مورد استفاده در این پژوهش، روش کیفی است و اسنادی-تاریخی است که در روش اسنادی و کتابخانه‌ای ابزار نمونه‌گیری و روش جمع‌آورده داده‌ها استفاده فیش برداری از مطالب موجود در کتب، مجلات، روزنامه‌ها، وبلاگ‌ها می‌باشد.

۴. یافته‌های پژوهش

مشارکت اجتماعی یکی از ارکان اصلی پیشرفت جوامع است. تقویت این مشارکت می‌تواند به ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر، مردم‌سالارتر و پایدارتر منجر شود. برای تحلیل جامع‌تر از وضعیت مشارکت اجتماعی در ایران، به بررسی ابعاد مختلف آن با استفاده از آمار و ارقام موجود می‌پردازیم.

الف) مشارکت سیاسی: مشارکت سیاسی در ایران به عنوان شاخصی از میزان تعامل مردم با فرایندهای دموکراتیک نقش حیاتی دارد. در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۴۰۰، نرخ مشارکت عمومی حدود ۴۸ درصد اعلام شد که نشان‌دهنده کاهش ۱۰ درصدی نسبت به انتخابات سال ۱۳۹۶ است. این کاهش قابل توجه بیانگر نارضایتی برخی اقشار جامعه از وضعیت سیاسی است؛ اما همچنان مشارکت سیاسی در مقایسه با بسیاری از کشورهای منطقه و در سطح جهانی در میان بالاترین‌ها قرار دارد. حضور پررنگ مردم در اعتراضات سیاسی و اجتماعی نیز نشان‌دهنده تمایل مردم برای تأثیرگذاری بر تصمیمات کلان است؛ به طوری که در جریان اعتراضات آبان ۱۳۹۸ بیش از ۷۰ درصد از استان‌ها شاهد حضور گسترده مردم در خیابان‌ها بودند که این امر حاکی از تمایل قوی به مشارکت سیاسی در ایران است.

ب) مشارکت اقتصادی: مشارکت اقتصادی به معنای فعالیت در بخش‌های مختلف اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی برای خود و دیگران، نقشی کلیدی در تقویت ساختارهای اقتصادی جامعه دارد. طبق آمار مرکز آمار ایران، تعداد شرکت‌های تعاونی در کشور به حدود ۳۰۰ هزار شرکت رسیده است که حدود ۶ میلیون نفر را به طور مستقیم مشغول به کار کرده‌اند. با توجه به نرخ بیکاری ۹.۵ درصدی در سال ۱۴۰۰، رشد این بخش به‌ویژه در حوزه‌های صنایع کوچک و متوسط از اهمیت

بالایی برخوردار است. در همین راستا طرح‌هایی مانند «اشتغال‌زایی در مناطق محروم» و حمایت از مشاغل خانگی توانسته‌اند نرخ بیکاری را در برخی استان‌ها به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته کاهش دهند؛ برای نمونه در استان سیستان و بلوچستان با اجرای طرح‌های اشتغال‌زایی و حمایت از کسب‌وکارهای محلی، نرخ بیکاری از ۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ به ۱۸ درصد در سال ۱۴۰۰ کاهش یافته است.

ج) مشارکت اجتماعی-فرهنگی: یکی از مهم‌ترین ابعاد مشارکت اجتماعی، مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی، هنری و اجتماعی است که موجب تقویت هویت اجتماعی و همبستگی میان مردم می‌شود. در ایران این مشارکت در قالب‌های مختلفی از جمله فعالیت‌های ورزشی، خیریه‌ای و هنری شکل می‌گیرد. طبق گزارش وزارت ورزش و جوانان، بیش از ۱۲ میلیون نفر در سال ۱۳۹۹ در فعالیت‌های ورزشی و فرهنگی سازمان‌یافته مشارکت داشته‌اند که این رقم رشد چشمگیری را نسبت به سال‌های قبل نشان می‌دهد. همچنین سازمان‌های خیریه‌ای نظیر مؤسسات امام علی و محک، با جذب میلیون‌ها نفر از داوطلبان و خیرین توانسته‌اند در طی سال‌های اخیر به بیش از ۵ میلیون نفر از خانواده‌های نیازمند کمک‌رسانی کنند. این مشارکت‌ها نه‌تنها باعث ارتقای سطح اجتماعی می‌شود، بلکه در حل مسائل فوری مانند بحران‌های اقتصادی و اجتماعی نیز نقش بسزایی ایفا می‌کند.

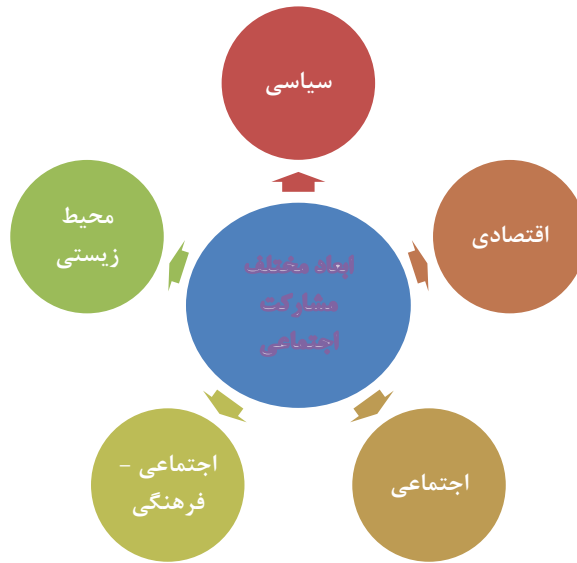
د) مشارکت محیط زیستی یکی از چالش‌های جدی امروز ایران، حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست است. مشارکت اجتماعی در این حوزه می‌تواند به حفظ محیط زیست و کاهش بحران‌های زیست‌محیطی کمک کند. طبق گزارش سازمان محیط‌زیست ایران، در سال ۱۴۰۰، بیش از ۳۰۰ هزار نفر در طرح‌های درخت‌کاری و کمپین‌های محیط‌زیستی در سطح کشور مشارکت داشتند. در طرح «کمپین‌های جمع‌آوری زباله» بیش از ۲۰۰ هزار نفر به‌طور داوطلبانه در پاکسازی مناطق مختلف کشور شرکت کرده‌اند. این اقدامات به کاهش میزان آلودگی در مناطق شهری و روستایی منجر شده است. علاوه بر این ایران در راستای اجرای توافقنامه‌های بین‌المللی محیط‌زیستی، در سال ۱۳۹۹ موفق به کاهش ۲.۳ میلیون تن انتشار گازهای گلخانه‌ای در مقایسه با سال ۱۳۹۸ شد.

مشارکت اجتماعی در ایران به عنوان یک نیروی محرکه برای حل مسائل مختلف اجتماعی،

اقتصادی، سیاسی و زیست محیطی شناخته می‌شود. اگرچه چالش‌هایی در راه افزایش این مشارکت‌ها وجود دارد، آمار و داده‌های موجود نشان‌دهنده توان‌مندی جامعه ایرانی در مواجهه با مشکلات و تلاش برای دستیابی به توسعه پایدار است. در این راستا همکاری میان دولت، نهادهای مدنی و مردم برای تقویت این مشارکت‌ها ضروری است تا ایران بتواند به اهداف توسعه‌ای خود دست یابد و جامعه‌ای عادلانه، دموکراتیک و پایدار بسازد.

شکل شماره ۳: ابعاد مختلف مشارکت اجتماعی

۵. اهمیت مشارکت اجتماعی

تقویت انسجام اجتماعی: مشارکت اجتماعی باعث تقویت روابط بین افراد و گروه‌های مختلف جامعه شده و احساس تعلق به یک جامعه را افزایش می‌دهد.

افزایش اعتماد به نهادهای اجتماعی: مشارکت فعال مردم در امور جامعه، اعتماد آنها به نهادهای حکومتی و سازمان‌های مدنی را افزایش می‌دهد.

حل مشکلات اجتماعی: مشارکت اجتماعی به شناسایی و حل مشکلات اجتماعی کمک می‌کند و باعث می‌شود تصمیمات بهتری برای جامعه گرفته شود.

توسعه پایدار: مشارکت اجتماعی یکی از مهم‌ترین عوامل توسعه پایدار است، زیرا باعث می‌شود منابع جامعه به صورت عادلانه و پایدار مورد استفاده قرار گیرند.

۶. مشارکت اجتماعی: تعاریف و ابعاد

مشارکت اجتماعی به معنای حضور فعال افراد و گروه‌ها در فرایندهای تصمیم‌گیری و اجرایی جامعه است. این مشارکت می‌تواند در ابعاد مختلفی از جمله سیاسی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و محیط‌زیستی صورت گیرد. بسیج به عنوان یک نهاد مردمی، با سازمان‌دهی و هدایت نیروهای داوطلب، می‌تواند در تمامی این ابعاد نقش مؤثری ایفا کند.

۷. نظریات مکاتب جامعه‌شناسی درباره مشارکت و نقش بسیج

الف) مکتب ساخت‌گرایی

ساخت‌گرایان معتقدند مشارکت اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی هر جامعه است. بسیج با ایجاد شبکه‌های محلی و تقویت نهادهای مدنی می‌تواند به نهادینه‌سازی مشارکت مردمی کمک کند (موسوی، ۱۳۹۰).

مثال عملی: در مناطق محروم ایران بسیج با تشکیل گروه‌های جهادی، زمینه‌ساز مشارکت مردمی در پروژه‌های عمرانی و آموزشی شده است.

ب) مکتب کارکردگرایی

کارکردگرایان بر نقش‌ها و کارکردهای مشارکت افراد یا گروه‌ها در جامعه تأکید می‌کنند. بسیج با سازمان‌دهی نیروهای داوطلب می‌تواند به حفظ یکپارچگی و تعادل سیستم اجتماعی کمک کند (فخرایی، ۱۳۹۹).

مثال عملی: در زمان بحران‌های طبیعی مانند سیل و زلزله، بسیج با بسیج نیروهای مردمی، به‌سرعت به کمک‌رسانی و بازسازی مناطق آسیب‌دیده پرداخته است.

ج) مکتب تضاد

مکتب تضاد مشارکت اجتماعی را در قالب روابط طبقاتی و کشمکش میان گروه‌ها بررسی می‌کند. بسیج با ایجاد اتحاد میان گروه‌های محروم، می‌تواند به کاهش نابرابری‌های اجتماعی کمک کند (پیران، ۱۳۹۱).

مثال عملی: بسیج با اجرای طرح‌های اشتغال‌زایی در مناطق محروم، به کاهش فقر و افزایش مشارکت اقتصادی این مناطق کمک کرده است.

د) رویکرد کنش متقابل نمادین

این رویکرد بر ویژگی‌های کنشگران، نظام معانی و گرایش‌های فردی تمرکز دارد. بسیج با تقویت ارزش‌های داوطلبانه و مشارکت‌محور، می‌تواند به افزایش مشارکت اجتماعی در سطح فردی کمک کند (موسوی، ۱۳۹۰).

مثال عملی: بسیج با برگزاری اردوهای جهادی، جوانان را به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی ترغیب می‌کند.

۸. نهادگرایی نوین و نقش بسیج در مشارکت اجتماعی

نهادگرایی نوین به عنوان یک رویکرد تحلیلی، نقش نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را در تعیین وقایع اقتصادی و اجتماعی مورد تأکید قرار می‌دهد. بسیج به عنوان یک نهاد مردمی، می‌تواند با ایجاد ارتباط بین دولت و مردم، به تقویت مشارکت اجتماعی کمک کند.

مثال عملی: بسیج با اجرای طرح‌های مشارکت‌محور مانند «همیاران محله» به افزایش مشارکت مردمی در حل مشکلات محلی کمک کرده است.

۹. بسیج و مشارکت اجتماعی در جهان امروز

در جهان امروز بسیج با استفاده از فناوری‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به افزایش

مشارکت مردمی در حل مشکلات اجتماعی کمک کند. با این حال چالش‌هایی مانند نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی می‌تواند مانع مشارکت عادلانه همه گروه‌ها در جامعه شود.

مثال عملی: بسیج با استفاده از پلتفرم‌های دیجیتال به بسیج نیروهای داوطلب برای کمک‌رسانی در بحران‌های اجتماعی مانند همه‌گیری کرونا پرداخته است.

(الف) افزایش آگاهی (متغیر مستقل: آگاهی اجتماعی): مطالعات نشان داده‌اند که سطح آگاهی شهروندان درباره حقوق، مسئولیت‌ها و ظرفیت‌های اجتماعی، رابطه معناداری با میزان مشارکت اجتماعی دارد (نجفی، ۱۳۹۹). بسیج می‌تواند با استفاده از برنامه‌های آموزشی، کمپین‌های اطلاع‌رسانی و رسانه‌های جمعی، سطح آگاهی جامعه را افزایش دهد و زمینه مشارکت فعالانه‌تر را فراهم کند.

(ب) تأثیر هویت‌سازی (متغیر مستقل: هویت اجتماعی): هویت اجتماعی یکی از عوامل کلیدی در تقویت حس مسئولیت‌پذیری افراد است (توسلی و همکاران، ۱۳۹۷). تحقیقات نشان می‌دهد زمانی که افراد هویت جمعی و تعلق خاطر به جامعه خود را تقویت کنند، تمایل بیشتری برای مشارکت اجتماعی خواهند داشت (غفاری، ۱۳۹۵). بسیج با برگزاری کارگاه‌های فرهنگی، برنامه‌های هنری و تعامل با گروه‌های مرجع، می‌تواند هویت اجتماعی جوانان را به گونه‌ای شکل دهد که ارزش مشارکت را درک کنند.

(ج) ترویج مشارکت داوطلبانه (متغیر مستقل: انگیزه مشارکت): مطالعات جامعه‌شناختی نشان می‌دهد مشارکت داوطلبانه تأثیر مثبتی بر پایداری و اثربخشی اقدامات اجتماعی دارد (زارع، ۱۴۰۱). بسیج باید فضایی ایجاد کند که مردم مشارکت را نه به عنوان یک وظیفه بلکه به عنوان یک فرصت برای رشد فردی و اجتماعی ببینند.

(د) به‌کارگیری جوانان (متغیر مستقل: اعتماد به جوانان): تحقیقات انجام‌شده در حوزه توسعه اجتماعی نشان می‌دهد مشارکت جوانان در فرایندهای تصمیم‌گیری، احساس مسئولیت و تعهد آنان را نسبت به جامعه افزایش می‌دهد (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰). بسیج می‌تواند با ایجاد فرصت‌های نقش‌آفرینی برای جوانان، زمینه افزایش مشارکت آنان را فراهم کند.

(ه) خدمت صادقانه (متغیر مستقل: اعتماد اجتماعی): اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از عوامل

کلیدی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان مشارکت مردم دارد (پوتام، ۲۰۰۰/کلمن، ۱۹۹۰). ارائه خدمات صادقانه و بی‌منت از سوی بسیج می‌تواند موجب افزایش اعتماد عمومی و در نتیجه ارتقای مشارکت مردمی شود.

(و) بهره‌گیری از گروه‌های کوچک و منسجم (متغیر مستقل: انسجام اجتماعی): مطالعات نشان داده‌اند گروه‌های کوچک با ارتباطات نزدیک، تأثیر بیشتری در ترغیب افراد به مشارکت اجتماعی دارند (بورديو، ۱۹۸۶). بسیج می‌تواند از این ظرفیت استفاده کرده، گروه‌های محلی، تعاونی‌ها و هسته‌های اجتماعی را برای حل مسائل جامعه به کار گیرد.

(ز) دعوت از افراد درگیر مشکلات اجتماعی (متغیر مستقل: تجربه زیسته افراد درگیر مشکل): مطالعات جامعه‌شناختی نشان می‌دهند درگیرکردن افرادی که مستقیماً تحت تأثیر یک مشکل اجتماعی‌اند، می‌تواند درک بهتری از نیازها و راهکارها ایجاد کند (گیدنز، ۲۰۰۱). بسیج می‌تواند از این رویکرد برای چاره‌اندیشی و ارائه راه‌حل‌های مؤثر استفاده کند.

(ح) آموزش افراد برای غلبه بر حس ناتوانی (متغیر مستقل: خودکارآمدی اجتماعی): پژوهش‌ها نشان داده‌اند احساس ناتوانی و عدم آگاهی از ساختارهای اداری و اجتماعی، موجب کاهش مشارکت شهروندان می‌شود (بندورا، ۱۹۹۷). بسیج می‌تواند با آموزش‌های هدف‌مند، افراد را در این زمینه توانمند کند.

(ط) قدردانی از افراد مشارکت‌کننده (متغیر مستقل: انگیزه درونی و تشویق اجتماعی): مطالعات روان‌شناختی نشان داده‌اند قدردانی و تشویق، میزان مشارکت داوطلبانه را افزایش می‌دهد (رایان و دسی، ۲۰۰۰). بسیج می‌تواند از این راهکار برای ترغیب افراد استفاده کند.

(ی) استفاده از چهره‌های محبوب اجتماعی (متغیر مستقل: نفوذ اجتماعی و الگوپذیری): تحقیقات نشان داده‌اند حضور چهره‌های محبوب در فعالیت‌های اجتماعی، تأثیر بسزایی در افزایش مشارکت دارد (آدورنو، ۱۹۷۳). بسیج می‌تواند از افراد شناخته‌شده در جامعه برای جلب توجه و انگیزه‌بخشی به مردم بهره‌برد.

(ک) حمایت از ابتکارات مردمی (متغیر مستقل: حمایت نهادی از مشارکت مردمی): مطالعات توسعه اجتماعی نشان داده‌اند حمایت از طرح‌های مردمی، اعتماد به نفس افراد را برای ورود به

عرصه‌های اجتماعی افزایش می‌دهد (چلبی، ۱۳۹۲). بسیج می‌تواند با حمایت مالی و معنوی از این طرح‌ها، این روند را تقویت کند.

ل) تسهیل ارتباط مردم و مسئولان (متغیر مستقل: شفافیت و دسترسی به اطلاعات): ارتباط ضعیف بین مردم و مسئولان یکی از عوامل کاهش مشارکت است (هابرماس، ۱۹۸۷). بسیج می‌تواند با ایجاد بسترهای مناسب، این ارتباط را تسهیل کند.

م) تشویق فعالیت‌های جمعی به جای فردی (متغیر مستقل: فرهنگ کار گروهی): تحقیقات نشان داده‌اند یادگیری گروهی و کار تیمی میزان مشارکت افراد را افزایش می‌دهد (واتسون، ۱۹۹۵). بسیج می‌تواند با تمرکز بر فعالیت‌های گروهی، این فرهنگ را نهادینه کند.

ن) استفاده از نخبگان اجتماعی (متغیر مستقل: رهبری فکری و نفوذ اجتماعی): مطالعات نشان داده‌اند نخبگان فکری و اجتماعی می‌توانند نقش مهمی در ترغیب جامعه به مشارکت داشته باشند (وهر، ۱۹۲۰). بسیج می‌تواند با بهره‌گیری از این ظرفیت، تأثیرگذاری خود را افزایش دهد.

س) امکان نظارت مردم بر عملکرد بسیج (متغیر مستقل: شفافیت و پاسخ‌گویی سازمانی): تحقیقات نشان می‌دهند شفافیت عملکرد سازمان‌ها، اعتماد عمومی و مشارکت را افزایش می‌دهد (پارسا، ۱۳۹۸). بسیج می‌تواند با ارائه گزارش‌های عملکردی، این روند را تقویت کند.

براساس یافته‌های پژوهشی، مشارکت اجتماعی تحت تأثیر مجموعه‌ای از متغیرهای فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی قرار دارد. بسیج به عنوان نهادی مردمی می‌تواند از این متغیرها برای ارتقای سطح مشارکت عمومی استفاده کند و با اجرای راهکارهای پیشنهادی، نقش موثری در حل مشکلات اجتماعی ایفا نماید.

۱۰. پیامدهای مشارکت اجتماعی و انسجام ملی

پیامدهای مشارکت اجتماعی و انسجام ملی یکی از مهم‌ترین دستاوردهای همدلی و مشارکت گسترده مردم در جامعه، ارتقای کارایی و پایداری نهادهای اجتماعی است. زمانی که مردم احساس مالکیت نسبت به یک نهاد یا سازمان کنند، با تمام توان از آن حمایت کرده، در مواقع بحرانی به یاری آن می‌شتابند. این امر موجب می‌شود آن نهاد با قدرت و استحکام بیشتری به فعالیت خود ادامه دهد.

عوامل مؤثر بر کارایی نهادهای اجتماعی عوامل متعددی در کارآمدی یک نهاد اجتماعی نقش دارند. از جمله این عوامل می‌توان به هماهنگی و انسجام درونی اجزای تشکیل دهنده آن، تناسب و توازن میان بخش‌های مختلف و مدیریت کارآمد و اثربخش اشاره کرد. زمانی که تمام بخش‌های یک نهاد با هم هماهنگ باشند و از یک رویکرد واحد پیروی کنند، کارایی آن به طور چشمگیری افزایش خواهد یافت. همچنین وجود مدیرانی توانمند، دلسوز و خدمت‌گزار می‌تواند نقش بسیار مهمی در موفقیت یک نهاد ایفا کند.

الف) همکاری و همدلی زیربنای جامعه پویا: همکاری و همیاری اجتماعی از مهم‌ترین نتایج پیوند اجتماعی و مشارکت فعال مردم است. اساس زندگی جمعی بر پایه همکاری و یاری‌رسانی بنا شده است. به همین دلیل قرآن کریم برای تقویت روحیه مشارکت، بر اهمیت تعهد و تلاش جمعی تأکید کرده است. همان گونه که می‌فرماید: «و یکدیگر را بر نیکی و پرهیزگاری یاری کنید و یکدیگر را بر گناه و ستم یاری مکنید». امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز بر نیاز همیشگی انسان‌ها به یکدیگر تأکید کرده و این نیاز را مانند نیاز انسان به اعضای بدن خود توصیف می‌کند. ایشان می‌فرمایند: «از خداوند نخواهید که شما را از مردم بی‌نیاز کند؛ زیرا انسان‌ها مانند اعضای یک بدن به هم وابسته‌اند. آیا تا کنون کسی از دست یا پای خود بی‌نیاز شده است». بنابراین اگر در جامعه‌ای روحیه همکاری، همیاری و همدلی تقویت شود، شاهد جامعه‌ای یکپارچه، هماهنگ و منسجم خواهیم بود.

ب) مبارزه با دشمن و ریشه‌کنی خصومت: جامعه‌ای که در آن وحدت، همدلی و مشارکت همگانی حاکم است، برای دشمنان نفوذناپذیر خواهد بود؛ چراکه مقابله با چنین جامعه‌ای به معنای رویارویی با یک ملت متحد و همدل است نه صرفاً یک حکومت. این وحدت و همبستگی، سدی محکم در برابر توطئه‌های دشمنان است. رهبر معظم انقلاب اسلامی در این باره می‌فرماید: دشمنان انقلاب اسلامی که همچنان کینه توزی می‌کنند، امیدوارند با ایجاد اختلافات میان مردم به اهداف شوم خود دست یابند. آنها از اتحاد و انسجام ملت ایران هراس دارند. بنابراین حفظ وحدت و یکپارچگی برای ملت ما از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

ج) شکوفایی و آرامش همگانی: یکی از نتایج ارزشمند اتحاد ملی و مشارکت گسترده مردم

فراهم‌شدن امکانات و منابع فراوان برای پیشرفت و توسعه کشور است. زمانی که مردم با هم متحد و همدل باشند، نیروی کارآمد و منابع مادی بسیاری برای ساختن آینده‌ای بهتر در اختیار خواهند داشت. همچنین مشارکت فعال مردم در زندگی اجتماعی و فرهنگی به ایجاد جامعه‌ای پویا و باثبات کمک شایانی می‌کند. این موضوع در آموزه‌های دینی نیز به‌روشنی بیان شده است. دین اسلام بر اهمیت خدمت‌رسانی به مردم، همکاری و کمک به یکدیگر و توجه به نیازمندان تأکید فراوانی دارد. انجام این امور علاوه بر اینکه به آبادانی و بهبود زندگی مردم منجر می‌شود، باعث نزول برکات الهی و رضایت خداوند نیز خواهد شد. در واقع می‌توان گفت اتحاد ملی و مشارکت عمومی کلید اصلی برای رسیدن به یک جامعه پیشرفته، آرام و پربرکت است.

د) شکوه، استقلال و عزت اسلامی: با تکیه بر اتحاد اجتماعی و مشارکت همگانی، استقلال و عزت اسلامی برای جامعه اسلامی به ارمغان خواهد آمد. جامعه اسلامی در صورت یگانگی، انسجام و همدلی کامل و پابندی محکم به اصول و ارزش‌های دینی و تحمل سختی‌ها، موانع را یکی پس از دیگری از پیش رو برداشته، به شکوه اسلامی که ویژه مؤمنان و دوستان خداست، دست خواهد یافت؛ چراکه به گفته قرآن، شکوه ویژه خدا و پیامبرش و مؤمنان است.

۱۱. بحث و نتیجه‌گیری

مشارکت اجتماعی ریشه‌ای عمیق در باورهای دینی و اجتماعی دارد و به عنوان محرک اصلی توسعه پایدار شناخته می‌شود. احساس تعلق به جامعه، اعتماد متقابل و همبستگی اجتماعی، پایه‌های اصلی مشارکت‌اند. این مشارکت نه تنها به تقویت سرمایه اجتماعی کمک می‌کند، بلکه کارکردهای متعددی از جمله بهبود عملکرد دولت، افزایش امنیت و ارتقای کیفیت تصمیم‌گیری را به همراه دارد. بسیج کاتالیزوری برای مشارکت اجتماعی است. نهاد بسیج با تأکید بر ارزش‌های اسلامی و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی، می‌تواند نقش مهمی در ترویج و تقویت مشارکت اجتماعی ایفا کند. بسیج با ایجاد فضاهای مناسب برای مشارکت و توان‌مندسازی شهروندان، می‌تواند به عنوان یک نیروی فعال در توسعه پایدار کشور عمل کند. پیامدهای مشارکت اجتماعی و انسجام ملی نتایج ارزشمندی را به همراه دارند که می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد:

- کارایی و پایداری نهادها: مشارکت مردم در اداره امور جامعه به افزایش کارایی و پایداری نهادها منجر می‌شود.
- همکاری و همدلی: مشارکت اجتماعی روحیه همکاری و همدلی را در جامعه تقویت می‌کند.
- مقاومت در برابر تهدیدات: جامعه‌ای که بر پایه مشارکت و همدلی بنا شده باشد، در برابر تهدیدات خارجی و داخلی مقاوم‌تر خواهد بود.
- توسعه پایدار: مشارکت اجتماعی یکی از عوامل کلیدی در تحقق توسعه پایدار است.
- شکوفایی و آرامش: مشارکت اجتماعی زمینه را برای شکوفایی استعدادها و ایجاد جامعه‌ای آرام و باثبات فراهم می‌کند.
- استقلال و عزت اسلامی: با تکیه بر اتحاد و همدلی، جامعه اسلامی به استقلال و عزت خود دست می‌یابد.
- مشارکت اجتماعی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر برای توسعه پایدار و پیشرفت جامعه است. با تقویت احساس تعلق به جامعه، ایجاد فضاهای مناسب برای مشارکت و توان‌مندسازی شهروندان، می‌توان به جامعه‌ای پویا، پیشرو و باثبات دست یافت.

۱۲. منابع

منابع فارسی

- اخشی، نازیلا، و گلابی، فاطمه (۱۳۹۴). مشارکت اجتماعی و نشاط اجتماعی. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶ (۳)، ۱۳۹-۱۶۰.
- اصفهان‌کی گل‌شیری، زهرا، خادمی، حسین، صدیقی، رضا، و مهدی، تازه (۱۳۸۸). تأثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان: مطالعه موردی بخش گندمان، شهرستان بروجن. روستا و توسعه، ۱۲ (۱)، ۱۶۷-۱۴۷.
- حضرتی صومعه، زهرا، و تنهایی حسین، ابوالحسن (۱۳۸۸). بررسی نظری پژوهش‌های سرمایه اجتماعی در جامعه ایران. نشریه علوم رفتاری، ۱ (۱)، ۵۲-۲۹.
- شکوری، علی (۱۳۹۰). مشارکت‌های اجتماعی و سازمان‌های حمایتی. تهران: انتشارات سمت.
- شیانی، ملیحه (۱۳۸۴). شهروندی و مشارکت در نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی. فصلنامه حقوق تأمین اجتماعی، ۱ (۱).
- صالحی امیری، سیدرضا، و امیرانتخابی، شهرود (۱۳۹۲). راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی در کشور با توجه به سند چشم‌انداز بیست ساله نظام. فصلنامه راهبرد، ۲۲ (۶۶)، ۸۴-۶۱.
- غنی ورزیه، محبوبه (۱۳۸۸). بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی موثر بر مشارکت اجتماعی زنان (مورد مطالعه شهر اصفهان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- کشتکار، مهران، و حاتمی، حمیدرضا (۱۳۹۴). الگوی مفهومی مشارکت سازمان‌یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام. مطالعات راهبردی بسیج، ۱۸ (۶۹)، ۶۷-۴۰.
- کلمن، جیمز سمیوئل (۱۳۸۷). بنیادهای نظریه اجتماعی. ترجمه منوچهر صبوری، انتشارات نی.
- کیویستیو، پتر کیویستو (۱۳۸۴). اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری، انتشارات نی.
- گایوتری، هویین (۱۳۷۹). مجموعه مقالات مشارکت در توسعه. ترجمه داود طبایی و هادی غبرائی، تهران: انتشارات روش.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی. حسن چاوشیان، تهران: انتشارات نی.
مالجو، محمد (۱۳۸۱). حقوق شهروندی و تأمین اجتماعی. مجلس و پژوهش، ۹ (۳۳)، ۶۸-۵۲.
محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۵). بیگانگی، مانعی برای مشارکت و توسعه ملی. نامه پژوهش، (۱) ۸۹-۱۰۹.
محمدیان، محمود، و یوسفی، رسول (۱۳۹۳). تبیین انگیزه پنهان در رفتار رأی‌دهی مردم. فصلنامه آفاق امنیت، ۷ (۲۴)، ۱۷۹-۱۹۶.

منابع لاتین

- Bourdieu, P. (۱۹۸۵). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, ۳۰-۵۵.
- Buck Land, J. (۱۹۹۸). *From Relief and Development to Assisted Self*.
- Carter, A. (۲۰۰۱). *The Political of Global Citizenship*. Routledge.
- Croft, S., & Bresford, (۱۹۹۲). The Politics of Participation. *Journal of Critical Development*, 12(35), 20-44.
- Dahrendorf, R. (۱۹۹۴). Citizenship and Beyond: The social Dynamics of an Idea. In B. S. Turner & P. Hamilton (Eds.), *Citizenship: Critical Concepts*, Routledge.
- Gaoteri, H. (۱۹۸۶). *Popular Participation in Development*. Paris: UNICCO.
- Habermas, J. (۱۹۸۹). *The public sphere*. S. Seidman (Ed.).
- Janoski, T. (۱۹۹۸). *Citizenship and civil society*. Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (۱۹۹۴). Citizenship and social class. In B. S. Turner & P. Hamilton, *Citizenship: Critical Concepts*, Routledge.
- Marx, K. (۱۹۶۷). *On the Jewish Question*. Cambridge University Press.
- Oldfield, A. (۱۹۹۰). Citizenship and Community: Civic Republicanism and the modern.
- P. Hamilton (Ed.), *Citizenship Critical Concepts*. Routledge.
- Putnam, R. D. (۱۹۹۳). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Risman, B. J. (۲۰۰۴). Gender as a social structure: wrestling with Activism. *Gender & Society*, ۱۸ (۴).
- Turner, B. S. (۱۹۹۰). Outline of Citizenship. *Social Policy*, ۳۵, ۱-۲۵.

